

جایگاه جغرافیای اقتصادی خراسان جنوبی در نمود ایده‌ی "اقتصاد شرقی ایران" (با تأکید بر افغانستان)

ناصر یوسف زهی (دانشجوی دکترا علوم سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران، نویسنده مسئول)

naser.yosefzehy@mail.um.ac.ir

حسین فرزانه پور (استادیار گروه علوم سیاسی دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران)

hfarzanepour@birjand.ac.ir

احمد بخشی (استادیار گروه علوم سیاسی دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران)

bakhshi@birjand.ac.ir

چکیده

بایستگی افغانستان در اقتصاد شرق ایران احیاگر مجدد نقش استان‌های مرزی شرق در تجارت خارجی کشور طی یک‌ونیم دهه‌ی گذشته بوده است. این جستار به واریسی جایگاه خراسان جنوبی در اقتصاد شرقی ایران با روش تبیینی و کاربست جغرافیای اقتصادی پرداخته است. با در نظر داشت رقابت‌های ژئواکونومیکی و ژئوپولیتیکی منطقه‌ای در آسیا و رویدادهای جهانی چون تحریم‌های جدید آمریکا هدف کندوکاو مزبور نگرورزی به جایگاه اقتصادی استان‌ها و کشورهای شرقی ایران در پیشرفت اقتصادی و برنامه‌ریزی‌های تجارت خارجی منطقه‌ای کشور و بازگویی اهمال‌کاری پژوهشگران حوزه‌ی اقتصاد، جغرافیا و سیاست از این پیش‌آمدگی راهبردی است. از این رو، نوآفرینی و ایده‌ی اصلی پژوهش گونه‌ای آینده‌پژوهی و اثبات نقش فرامحلی جغرافیای خراسان جنوبی در چارچوب مفهوم جدید اقتصاد شرقی است. به‌منظور پاسخ به پرسش این گفتار که توانمندی‌های محیطی خراسان جنوبی در گسترش روابط اقتصادی ایران-افغانستان کدام‌اند؟ محیط جغرافیایی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، و سیاسی-امنیتی این استان مطالعه گردید. اگرچه تعاملات بازرگانی کشور با همسایگان شرق متأثر از گفتار غرب بوده است، برآیندها گویای کارایی نقش فراملی خراسان جنوبی در پیش‌درآمدی اقتصاد منطقه‌ای شرق و با محوریت ایران و افغانستان است. رونق اقتصاد شرق نقش بسزایی در توسعه پایدار این استان خواهد داشت. لذا مطالعات استان‌شناسی در این دو کشور می‌بایست بر اهمیت سطوح فرامحلی جغرافیای اقتصادی استان‌های مرزی توجه یابند.

کلیدواژگان: خراسان جنوبی، افغانستان، اقتصاد شرقی ایران، جغرافیای اقتصادی.

۱- مقدمه

«اقتصاد شرقی ایران» مفهوم جدید پژوهش حاضر برای بیان اهمیت ژئواکونومیکی کشورهای شرق در توسعه اقتصادی ملی و تجارت خارجی کشور است. جغرافیای آسیای مرکزی، آسیای جنوبی، آسیای جنوب شرقی و آسیای شرقی مناطق محوری اقتصاد شرقی ایران هستند. در این نوشتار تنها کشور افغانستان مدنظر است. تحت این مفهوم جغرافیای اقتصادی استان‌های مرزی شرق، شمال شرق و جنوب شرق ایران نقش ویژه‌ای می‌یابند. اهمیت اقتصاد شرق با نقش‌آفرینی ایران و افغانستان به ظرفیت‌های خاص این دو کشور برمی‌گردد. ایران با داشتن ۱۶ استان مرزی، همسایگی با ۱۵ کشور آسیایی، ۸،۷۵۵ کیلومتر مرز مشترک، موقعیت جغرافیایی مناسب و قرار گرفتن در مسیر دسترسی به آب‌های آزاد جهان، در گسترش مبادلات ملی، منطقه‌ای و جهانی افغانستان محصور در خشکی و کشورهای شرق حائز اهمیت است. در مقابل، ژئواکونومی متصل‌کننده‌ی محیط اقتصادی افغانستان به شبه‌قاره هند، آسیای جنوب غربی، آسیای مرکزی و جنوبی و بازار مصرفی روبه رشد این کشور^۱ بر شدت این وابستگی دوجانبه افزوده است.

هنگام طرح بحث همکاری‌های اقتصادی بین دو یا چند کشور و تأثیری که این همکاری‌ها بر سطوح خرد، ملی، منطقه‌ای و جهانی دارد، در نخستین گام، دولت‌ها به شناسایی فرصت‌های تجاری در ابعاد مختلف و سپس به چگونگی بهره‌گیری از آن‌ها می‌اندیشند. عده‌ای نیز بر شناسایی چالش‌ها و موانع، که از نظر این پژوهش امری بسیار مهم است، می‌پردازند. منظور از سطح خرد در اینجا تأثیر تعاملات اقتصادی کشورها بر استان‌ها است. به‌عنوان نمونه، تعاملات بازرگانی ایران و افغانستان بستر و موقعیتی مناسب برای رونق و توسعه اقتصادی خراسان جنوبی محسوب می‌شود. از سوی دیگر، استان‌های مرزی به‌مثابه «دروازه‌ی صادرات- واردات» نقشی انکارناپذیر در گسترش روابط اقتصادی کشورها دارند؛ بنابراین، هریک از استان‌های شرقی در مناسبات و ارتقاء تجارت خارجی ایران با کشورهای پاکستان، هند، چین، افغانستان و آسیای مرکزی، حائز اهمیت فراوان هستند؛ اما این نوشتار به ظرفیت‌ها و نقش استان خراسان جنوبی بر تعاملات اقتصادی ایران و افغانستان می‌پردازد.

۱. با جمعیت حدود ۳۵ میلیون نفر

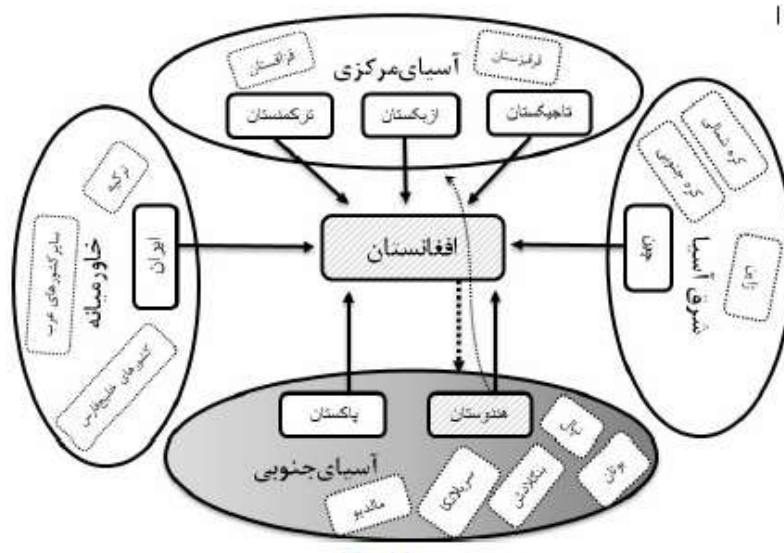
از خراسان جنوبی به دلیل طولانی‌ترین مرز مشترک آن با افغانستان^۱، قرار گرفتن در مسیر دو کریدر بزرگ شمال- جنوب و شرق- غرب ایران و پیوند دهنده استان‌های جنوبی شرقی به شمال شرقی کشور به‌عنوان «گلوگاه بزرگ اقتصادی ایران با افغانستان» یاد می‌شود (نقشه شماره ۱)؛ اما تجربه تاریخی نشان می‌دهد که از فرصت‌های پیشرو در راستای تحول اقتصادی این استان استفاده‌ی مطلوب نشده است. باور به نقش خراسان جنوبی و جایگاه فرصت‌های آن در رونق تجارت خارجی شرق ایران، سهم بسزایی در توجه و تمرکز دولت مردان و حتی کشورهای خارجی بر این استان مرزی خواهد داشت. نادیده‌انگاشتن این مهم، اقتصاد و توسعه پایدار این استان را در آینده به‌شدت آسیب‌پذیر خواهد کرد. بازنمایی توانمندی‌ها و از همه مهم‌تر رفع موانع موجود، ضمن توسعه این استان، گامی بزرگ به‌سوی تحقق «اقتصاد منطقه‌ای شرق» خواهد بود.

نقشه ۱. مجاورت خراسان جنوبی با افغانستان و استان‌های شرقی ایران

بررسی نقش مثبت خراسان جنوبی در جغرافیای اقتصادی شرق به معنای نادیده‌انگاشتن نقاط ضعف این استان نیست. خراسان جنوبی با وجود توانمندی‌های زیاد نتوانسته توسعه‌ای پایدار را تجربه کند و از

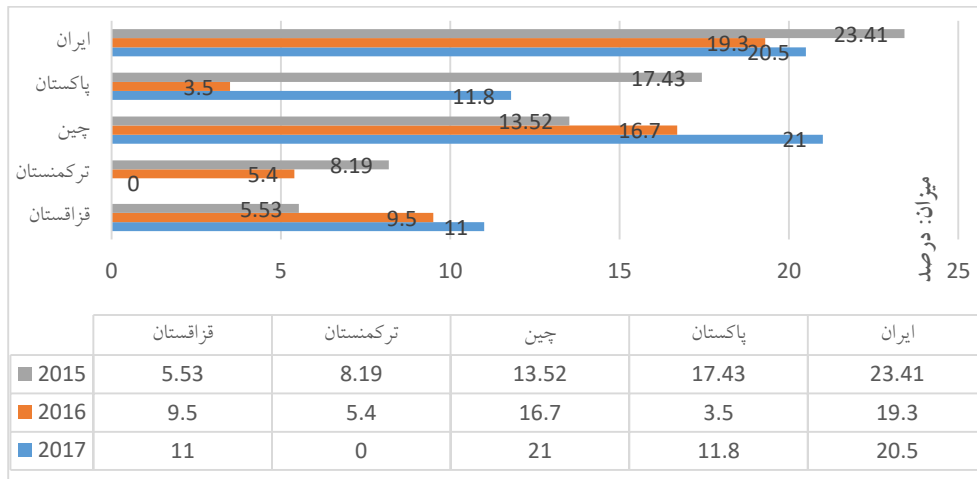
مشکلات فراوانی رنج می‌برد از جمله: افزایش مهاجرت مرزنشینان، عدم توسعه‌یافتگی مناطق مرزی، کمبود امکانات و خدمات پایه، پراکندگی روستاها، دوری از مراکز تصمیم‌گیری ملی، خشک‌سالی، سرمایه‌گذاری خارجی ضعیف و عدم شکل‌گیری نهادهای توسعه در مقیاس محلی، منطقه‌ای و بین‌المللی. چنین مشکلاتی گویای نمایه‌ی روشنی از آینده اقتصادی خراسان جنوبی نیست. با این وجود، تأکید صرف بر نقاط قوت منتج به خوش‌بینی کاذب و تأکید صرف بر نقاط ضعف منتج به بدبینی کاذب در خصوص نقش‌آفرینی چنین مناطقی می‌شود. بلکه باید از کمترین پتانسیل‌های ژئوآکونومیکی خراسان جنوبی برای گسترش روابط بازرگانی و توسعه‌ی اقتصادی مناطق شرقی ایران و مناطق غربی افغانستان بهره جست. ژئوپلیتیک و ژئوآکونومی کشور افغانستان تأثیر بسزایی در اقتصاد شرق و توسعه اقتصادی استان‌های شرقی ایران دارد. این کشور در ناحیه‌ای قرار دارد که می‌توان آن را به لحاظ سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، امنیتی و ژئوپلیتیکی در زیرمجموعه چند سیستم منطقه‌ای از جمله آسیای مرکزی، آسیای جنوبی، شرق آسیا، خاورمیانه، و خلیج فارس جای داد (شکل شماره ۱) (Vothouqi & Et al, 2014: 149). این مهم نشانگر اهمیت جغرافیای اقتصادی افغانستان در استراتژی نظم نوین جهانی و اقتصاد منطقه‌ای شرق است.

شکل ۱. افغانستان: کانون زیرسیستم‌های چندگانه منطقه‌ای

(Vothouqi & Et al, 2014: 163)

از سال ۲۰۱۶م. افغانستان با یک پله صعود، به هفتمین بازار مقصد صادرات کالاهای ایرانی تبدیل شد. این کشور در سال ۲۰۱۷م. با سهم ارزشی ۵,۹ درصد از صادرات کل ایران به ارزش ۲۷۹۲ میلیون دلار رتبه ششم، و در چهار ماهه نخست سال جاری (۱۳۹۷) با دو پله صعود و با ۳۱ درصد افزایش ارزش نسبت به مدت مشابه سال گذشته رتبه چهارم بازار هدف صادرات ایران را پس از چین، امارات و عراق بدست آورد. در حال حاضر، ایران به بزرگ‌ترین صادرکننده کالا به افغانستان تبدیل شده است که با عرضه‌ی تقریباً یک‌پنجم واردات افغانستان در سال ۲۰۱۵م. و ۲۰۱۶م. از پاکستان سبقت گرفت. صادرات ایران به افغانستان در سال ۲۰۰۶م. از ۵۱۵ میلیون دلار به ۲,۴۵۸,۷۷۵,۵۰۹ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۶م. رسید^۱ (رشد ۵ برابری). در مقابل، صادرات افغانستان به ایران طی این سال‌ها رشدی دو برابر داشته است. واردات از افغانستان در سال ۲۰۰۶م. در حدود ۸/۸ میلیون دلار بوده و در سال ۲۰۱۶م. به ۲۰ میلیون دلار رسید. ذکر این نکته نیز ضروری است که افغانستان در گردش مالی خود سالانه حدود ۹۰ درصد واردات و تنها ۱۰ درصد صادرات دارد. ایران از افغانستان غالباً شامل دانه کنجد، ضایعات و نباتات است. در نمودار زیر (شماره ۱)، کشورهای اصلی صادرکننده کالا به افغانستان به تصویر کشیده شده است.

نمودار ۱. کشورهای صادرکننده کالا به افغانستان (۲۰۱۵-۲۰۱۸م.) (درصد)

(Yousefzahi & Et al, 2018: 198-199)

۱. افغانستان، ۳/۷۳ درصد سهم وزنی و ۵/۵۸ درصد سهم ارزشی صادرات ایران را در سال ۲۰۱۶م. تشکیل داده است.

از نظر وزنی ۵۰ درصد کالای صادراتی ایران به افغانستان از طریق خراسان جنوبی صورت می‌گیرد. در حال حاضر، ۳۵ درصد نیاز افغانستان از ایران تأمین می‌شود. از تجارت دو میلیارد و ۵۰۰ میلیون دلاری بین ایران و افغانستان، بالغ بر ۸۰۰ میلیون دلار سهم خراسان جنوبی است. همچنین مرز ماهیروود این استان یکی از مرزهای رسمی صادرات مشتقات نفتی بوده که ۵۰ درصد سوخت صادراتی به افغانستان از طریق این مرز انجام می‌شود (Mehr agency, 2017).

پرسش اصلی این مقاله بدین شرح است: توانمندی‌های محیطی خراسان جنوبی جهت گسترش روابط اقتصادی ایران- افغانستان کدام‌اند؟ در پاسخ باید گفت که ضمن بیشترین مرز مشترک با افغانستان، در کنار برخورداری خراسان جنوبی از بازارچه‌های مرزی، امنیت مناسب، و موقعیت ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی خاص، از جمله توانمندی‌های مؤثر این استان جهت ارتقاء مناسبات بازرگانی دو کشور هستند. این فرضیه با روش تبیینی آزمون شده است. اهمیت نوشتار حاضر قائل شدن نقش فرامحلی و فراملی برای جغرافیای اقتصادی خراسان جنوبی است. از سوی دیگر، نگارندگان مقاله سعی کرده‌اند تا از مسائل فرهنگی و امنیتی در اقتصاد سیاسی غفلت نورزند. هدف این پژوهش تجزیه و تحلیل توانمندی‌های خراسان جنوبی در راستای تحقق طولانی مدت «عصر روشن اقتصاد شرق» و توجه بیشتر دولت ج.ا.ایران به اهمیت تجاری و ترانزیتی این استان در «اقتصاد منطقه‌ای» است.

۲- ادبیات تحقیق

نجش و واکاوی اهمیت خراسان جنوبی در صادرات و واردات ایران به و از افغانستان مورد بی‌توجهی پژوهشگران واقع گردیده است. برای اثبات این مدعا، نویسندگان مقاله‌ی حاضر تلاش کرده‌اند تا یک تحلیل و ارزیابی کلی از محتوای منابع صورت گرفته ارائه نمایند. دسته‌ای از پژوهش‌های محققین از جمله فال‌سلیمان و حاجی‌پور^۱ (۱۳۹۶)، علمدار و همکاران^۲ (۱۳۹۵)، گل‌محمدی و میری^۳ (۱۳۹۵)، رضازاده و همکاران^۴ (۱۳۹۵)، جمعه‌پور و طالبی^۵ (۱۳۹۳)، فخیم‌زاده^۶ (۱۳۹۳)، حقداد^۷ (۱۳۹۲)، و قادری حاجت و

1. Falsolaiman & HajiPour
2. Alamdar & Et al
3. Golmohammadi & Miri
4. Rezazadeh, & Et al
5. Jomehpour & Talebi
6. Fakhimzadeh
7. Haghdad

همکاران^۱ (۱۳۹۱)، نصیری و همکاران^۲ (۱۳۹۱)، و حاتمی سردشتی و همکاران^۳ (۱۳۹۱) بر مسائل و سطوح خرد اقتصاد این استان همچون صنعت، معدن، بازارچه‌های مرزی، خانوارها، صنعت توریسم، و توسعه محلی متمرکز شده‌اند. دسته‌ای دیگر از پژوهش‌ها به‌ویژه اداره کل امور اقتصادی و دارایی خراسان جنوبی^۴ (۱۳۹۶)، حاجی‌پور و همکاران^۵ (۱۳۹۳)، بیجاری و ناصری^۶ (۱۳۸۶)، و هداوندی و صفاریان^۷ (۱۳۹۷) صرفاً به توانمندی‌های اقتصادی خراسان جنوبی پرداخته‌اند؛ بدون آنکه به اهمیت این پتانسیل‌ها در چارچوب اقتصاد فراملی توجهی داشته باشند.

برخلاف پژوهش‌های داخلی و خارجی پیرامون خراسان جنوبی، تأکید نوشتار حاضر، بر نقش فراملی و به عبارتی تأکید بر اهمیت سطح منطقه‌ای این استان است. پژوهشگران، علاوه بر پرداختن به سطوح خرد تعاملات متقابل اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و امنیتی، می‌بایست آن‌گونه که به واقعیت نیز نزدیک است، بر نقش و تأثیرگذاری متقابل نواحی مرزی و تجارت خارجی کشور در سطح فراملی توجه داشته باشند. البته باید اذعان داشت که اگرچه این پژوهش نیز از توانمندی‌های سطح خرد خراسان جنوبی سخن به میان آورده است، اما نتایجی فراملی ارائه ساخته است. در واقع، نقطه‌ی آغازین تحلیل این پژوهش همچون سایر پژوهش‌هایی که در پیشینه مرور شدند، سطح خرد و توانمندی‌های محلی است، اما آنچه بدان نائل می‌آید، سطح منطقه‌ای است. اگرچه ایران و افغانستان به‌تنهایی یک منطقه را تشکیل نمی‌دهند، اما این دو کشور در کمترین مقیاس سرزمینی، نقطه‌ی اتصال کشورهای دو منطقه‌ی مهم آسیای جنوبی و آسیای مرکزی محسوب می‌شوند. همچنین، یکی دیگر از ویژگی‌های نسبتاً مشترک پژوهش‌ها، نادیده انگاشتن سیاست در توسعه‌ی اقتصادی این استان است. به‌عبارتی دیگر، رشد اقتصادی تنها با سیاست به توسعه منجر می‌شود. علاوه‌براین، این پژوهش در قالب اقتصاد سیاسی غیراقتصادی، ضمن پیوند سیاست و اقتصاد، تلاش دارد تا این دو عرصه را با جغرافیا، امنیت و فرهنگ پیوند زند.

1. Qaderi Hajat & Et al
2. Nasiraei & Et al
3. Hatami Sardashti & Et al
4. SKDEAF
5. Hajipour & Et al
6. Bijari & Naseri
7. Hadavandi & Saffariyan

۳- مفاهیم نظری تحقیق

۳-۱- جغرافیای اقتصادی

جغرافیای اقتصادی شاخه‌ای از جغرافیای انسانی است که از اوایل قرن بیستم میلادی جای خود را به عنوان یک شاخه‌ی مستقل در علم جغرافیا باز نموده است. متعاقب کارکرد این شاخه، بخش مهمی از علم جغرافیا به جغرافیای جمعیت، جغرافیای کشاورزی، جغرافیای صنعتی، جغرافیای تجارت و بازرگانی اختصاص یافت. اندیشمندان این حوزه معتقدند که شناخت فضای جغرافیایی که متأثر از کنش‌های انسانی است عمدتاً از طریق مطالعه در جغرافیای اقتصادی انجام می‌پذیرد؛ زیرا شکل‌دهی فضای جغرافیایی و پیامدهای آن را می‌توان متأثر از خواست بهره‌وری انسان از محیط دانست؛ بهره‌وری‌هایی که نمی‌تواند خارج از عملکرد زیربخش‌های جغرافیای اقتصادی باشد؛ زیرا موضوع مورد مطالعه جغرافیای اقتصادی، اشکال تولید و مکان‌های مصرف انواع تولیدات در سطوح مختلف ملی، منطقه‌ای و جهانی است (Motih'e Langaroudi, 1994: 336). لذا امروزه قسمت عمده ملاحظیات جغرافیای اقتصادی به دادوستدها و قدرت سیستم‌های اقتصادی مختلف جهانی، منطقه‌ای و ملی کشیده می‌شود. (Motih'e Langaroudi, 1994: 339)

جغرافیای اقتصادی رویکردی یکپارچه و میکروبنیاد به اقتصاد فضایی ارائه می‌دهد و به نقش مجاورت‌های جغرافیایی در ایجاد پراکندگی نامتوازن فعالیت‌های اقتصادی و درآمد در فضا تأکید دارد. این رویکرد در بررسی اقتصاد شهرها، ظهور نابرابری‌های ناحیه‌ای و منشأ نابرابری‌های ناحیه مورد استفاده محققان قرار می‌گیرد. جغرافیای اقتصادی جدید با یک سؤال اصلی سروکار دارد و آن این است که چه عواملی توزیع جغرافیایی فعالیت‌های اقتصادی را تحت تأثیر قرار داده و موجب تداوم آن می‌شود (Afrakehteh, 2017: 66). در مجموع، جغرافیای اقتصادی به آموزش و پرورش درباره ساختارها و نظام اقتصادی در پراکندگی جغرافیایی جوامع، تقسیم کار، تولیدات، درآمدها، ویژگی‌های جغرافیایی (طبیعی و انسانی) سرزمین‌ها در توانمندی‌ها و آسیب‌های اقتصادی، شیوه‌های معیشت، جغرافیای تجاری و مواردی از این دست می‌پردازد (Bastanirad, 2010: 36).

۳-۲- توسعه پایدار

امروزه تلقی مفهوم توسعه، فرآیندی همه‌جانبه است که معطوف به بهبود تمامی ابعاد زندگی مردم یک جامعه در سطوح مختلف (ناحیه‌ای، ملی، بین‌المللی) به‌عنوان لازم و ملزوم است. بدین معنا، توسعه پایدار

اقتصادی با هدف برطرف کردن احتیاجات انسانی و بهبود کیفیت زندگی، به عنوان قالب مناسب برای نگرش به نحوه بهره‌برداری از منابع مختلف انسانی و طبیعی، نه تنها صرفاً رشد اقتصادی (تک‌بعدی) است، بلکه فرآیندی است که اهداف و ابعاد سیاسی، امنیتی، اجتماعی، زیست‌محیطی، اجتماعی-فرهنگی هر جامعه را از طریق وضع سیاست‌ها، انجام اقدام‌های لازم و عملیات حمایتی باهم تلفیق می‌کند و در هر جایی که تلفیق امکان ندارد به ایجاد رابطه‌ی مبادله بین آن‌ها و بررسی و هماهنگی این مبادله‌ها می‌پردازد (Qaderi & Et al, 2010: 128).

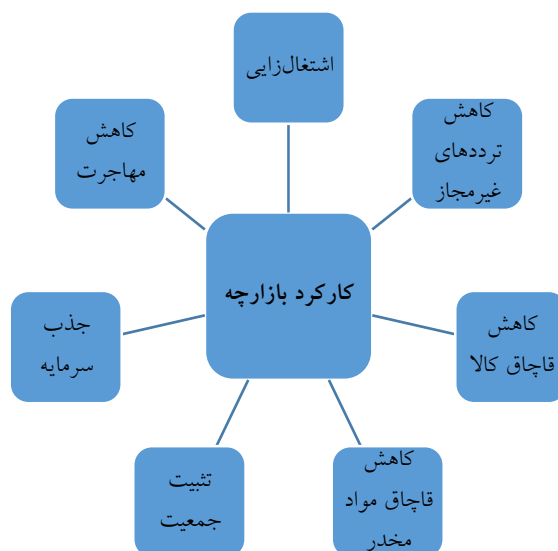
۳-۳- مرز

مرز؛ مفهومی از بیرون به درون و خط مشخصی است که جدایی را نشان می‌دهد. مرزها از منظر سیاسی مهم‌ترین عامل تشخیص و جدایی یک واحد سیاسی از واحدهای دیگر هستند و خطوط مرزی؛ خطوط اعتباری و قراردادی هستند که به منظور تحدید حدود واحد سیاسی بر روی زمین مشخص می‌شوند. از منظر اقتصادی، مرزها فرایند یکپارچگی و همکاری‌های بین مرزی، نظم اقتصادی و توسعه فضایی مناطق مرزی (واحدهای سیاسی) را تغییر می‌دهند. شهرهای نواحی مرزی، که اغلب در مناطق پیرامونی قرار دارند و به لحاظ اقتصادی شرایط نامساعدی دارند، در اثر همکاری‌های بین مرزی و نقطه ارتباط کشورها با یکدیگر از نظر زیرساخت‌های حمل‌ونقل و سرمایه‌گذاری‌های ارتباطی عمل کنند. همکاری بین مرزی موجب رونق و جمعیت‌پذیری و جذب سرمایه‌گذاری‌ها در این شهرها شده و تبدیل شدن آن‌ها را به مرکز اقتصادی آشکار می‌سازد (Alamdard & Et al, 2014:28-30). لذا امروزه، اولین و قدیمی‌ترین کارکرد مرز، یعنی کارکرد سیاسی - دفاعی در حال کمرنگ‌تر شدن است و به جای آن سایر کارکردهای مرز (به‌ویژه کارکرد اقتصادی و ارتباطی) اهمیت یافته است (Zarqani & Et al, 2014: 180).

۳-۴- بازارچه مرزی

بازارچه مرزی؛ محوطه‌ای است محصور در نقاط صفر مرزی و در مجاورت گمرکات، مجاز به انجام تشریفات ترخیص کالا، یا مکان‌هایی که طبق تفاهم‌نامه‌های منعقدشده دولت‌ها تعیین می‌شود که اهالی دو طرف مرز می‌توانند تولیدات و محصولات محلی خود را با رعایت مقررات صادرات و واردات جهت دادوستد در این بازارچه‌ها عرضه نمایند. از جمله اهداف بازارچه‌های مرزی، امکان برقراری ارتباط سالم و مستمر تجاری با کشورهای همسایه، ایجاد رونق اقتصادی، بالابردن ضریب امنیتی مرزهای کشور، شکوفایی

استعداد محلی و ایجاد مشاغل مولد می‌باشد (شکل شماره ۲). به فعلیت درآمدن این شاخص‌ها، به توسعه مناسبات سیاسی و اقتصادی با کشورهای همسایه می‌شود (Alamdard & Rasti, 2015: 60).

شکل ۲. کارکرد بازارچه‌های مرزی

(Alamdard & Et al, 2014: 32)

۴- محیط‌شناسی تحقیق

خراسان جنوبی با وسعتی معادل ۱۵۰,۸۰۰ هزار کیلومتر مربع، سومین استان وسیع ایران است^۱. براساس آخرین تقسیمات کشوری، خراسان جوبی دارای ۱۱ شهرستان بیرجند، قائنات، درمیان، فردوس، سرایان، سریشه، نهبندان، زیرکوه، بشرویه، طبس و خوسف با مرکزیت بیرجند و در مجاورت شهرستان‌ها/ولسوالی‌های ولایت فراه افغانستان (نقشه شماره ۲)، ۲۸ شهر، ۲۵ بخش و ۶۱ دهستان است (Alamdard & Rasti, 2015: 64).

۱. حدود ۹ درصد از مساحت کل ایران

میان‌مدت و بلندمدت در زمینه تداوم حضور در این کشور و حفظ و گسترش نفوذ به این بازار بکر و تلاش در جهت تبدیل صادرات سستی و با ریسک بالا به مبادلات تجاری مدرن و جلوگیری از خسارات وارده به تجار و بازرگانان استان و کشور در تجارت با افغانستان به یکی از اولویت‌ها و خواسته‌های اصلی استان تبدیل شده است. همچنین تلاش در جهت توسعه صادرات خدمات فنی و مهندسی به این کشور، یکی از اهداف بنیادین مسئولین و تجار خراسان جنوبی به شمار می‌آید (SKDEAF, 2017 (A): 67).

۵- یافته‌های تحقیق

۱-۵- محیط جغرافیایی

۱-۱-۵- گستره ژئوآکونومیکی و ژئوپلیتیکی

پیشرفت و توسعه‌یافتگی هر منطقه بستگی به موقعیت جغرافیایی و محورهای ارتباطی آن دارد تا بدین وسیله در کوتاه‌ترین زمان ممکن و با کم‌ترین هزینه، عرضه‌ی تولیدات آن حوزه به بازارهای پیرامون و رفع نیازمندی‌های درونی آن جامعه انجام پذیرد. یکی از مهم‌ترین مزیت‌های تجاری خراسان جنوبی نسبت به سایر استان‌های هم‌جوار ویژگی خاص ژئوپلیتیکی است (Hajipour & Et al, 2014:37). از نظر ژئوپلیتیکی، خراسان جنوبی بخشی از قلب آسیا است که موقعیت آن در مقیاس جهانی و آسیایی نه تنها بیانگر جایگاه این استان در امنیت ملی و ژئوآکونومی ایران است، بلکه نقش این خطه در ژئوپلیتیک آسیا سرنوشت‌ساز است. به اعتقاد محمدحسین پاپلی یزدی، خراسان جنوبی و غرب افغانستان در کنار سیستان و بلوچستان، قلب هارتلند آسیا هستند (Papli Yazdi, 1996:12). مهم‌تر آنکه، واقع شدن خراسان جنوبی در مسیر دسترسی کشورهای آسیای مرکزی و افغانستان به بازارهای بین‌المللی و آب‌های آزاد جنوب (خلیج فارس و عمان) بر شدت و میزان وابستگی این کشورها به شرق ایران افزوده است. با توجه به این‌که خراسان جنوبی در مسیر دو کریدر از سه کریدر ترانزیتی بزرگ دنیا (شمال-جنوب و شرق-غرب) قرار دارد (نقشه شماره ۳) می‌تواند در رونق محور ترانزیتی توسعه جنوب شرق ایران نقش آفرینی کند.

نقشه ۳. جایگاه جغرافیایی خراسان جنوبی در کریدورهای بزرگ جهانی

۵-۱-۲- گسترده‌گی مرز مشترک با افغانستان

خراسان جنوبی تنها استان شرقی است که بیشترین مرز مشترک (۳۳۱ کیلومتر)^۱ با افغانستان را دارد. مجاورت و گسترده‌گی مرزهای مشترک، فرصت‌های مناسبی را در مقابل اقتصاد ایران و افغانستان به لحاظ بُعد مسافت و هزینه تردد قرار داده است. فرصت‌های سرمایه‌گذاری، که می‌تواند از جهت مسافت نزدیک مدنظر قرار گیرند عبارت‌اند از: احداث خط لوله فرآورده‌های نفتی از محل انبار نفت جدید بیرجند به بازارچه‌های مرزی، احداث محل ذخیره‌سازی فرآورده‌ها جهت صادرات در بازارچه‌های مرزی، صادرات فرآورده به افغانستان، ترانزیت سوخت به‌خصوص گاز مایع از ایران به افغانستان، ایجاد راه‌آهن از بیرجند به بازارچه‌های مرزی و انتقال فرآورده از طریق راه‌آهن (Hajipour & Et al, 2014:45). گسترده‌گی جغرافیایی استان شرایط منعطف و مناسبی را برای استقرار صنایع بدون تداخل با حوزه‌های زیست‌محیطی و قابلیت توسعه برخی از واحدهای فعال موجود را فراهم می‌آورد. (Fallsoliaman & HajiPour, 2015:94) هم‌مرزی پهناور خراسان جنوبی با استان‌های سیستان و بلوچستان، خراسان رضوی، سمنان، کرمان، یزد و اصفهان، معرف آن است که این استان‌ها در زمره‌ی مکمل‌های بالفعل خراسان جنوبی به‌حساب می‌آیند. در گذشته نیز قرارداداشتن قهستان (خراسان جنوبی کنونی) در بین ولایات سیستان، مکران، کرمان، خراسان

۱. برخی منابع، مرز مشترک خراسان جنوبی با افغانستان را در حدود ۴۰۰ کیلومتر ذکر کرده‌اند.

بزرگ و نیز قندهار افغانستان سبب گردید تا این سرزمین از نظر موقعیت تجاری نیز حائز اهمیت و معبر کاروان‌های بزرگ تجاری شرق به غرب باشد (Mousavi Haji & Et al, 2009:190).

۵-۱-۳- بازارچه‌های مرزی مشترک

براساس نتایج سند آمایش استان خراسان جنوبی که در سال ۱۳۹۷ به تصویب رسیده است، یکی از مزیت‌ها و فرصت‌های خراسان جنوبی تجارت می‌باشد. جهت عملیاتی کردن این کار علاوه بر ضرورت محور قراردادن فعالیت‌های اقتصادی، ایجاد زیرساخت‌ها؛ بازارچه‌های مرزی نقش مهمی می‌تواند ایفا نمایند. راه‌اندازی مجدد بازارچه‌های مشترک مرزی در شرق ایران پس از سقوط نظام سیاسی طالبان، که طی سال‌های حکمرانی این حکومت، مراودات تجاری بین دو کشور قطع شده بود، موقعیت مرزی و اهمیت این استان در مراودات شرقی کشور را افزایش داده است. احیاء مجدد بازارچه‌های مرزی، همواره تمایل دوجانبه‌ی افغانستان و ایران را در تسهیل ارتباطات و مبادلات تجاری از طریق بازارچه‌ها دوچندان ساخته است. خراسان جنوبی، دارای چهار بازارچه مرزی یزدان، میل ۷۳ (گلودره)، میل ۷۸ (ماهیرود) و دوکوهانه است. یزدان و میل ۷۸ از مهم‌ترین مبادی ورودی ایران از سوی افغانستان است (نقشه شماره ۴). این مبادی در گسترش حمل‌ونقل بین دو کشور نقش مهمی دارند (Abbasi, 2012:208). بازارچه‌ها در گذشته پل ارتباطی بازرگانان خراسان جنوبی با افغانستان محسوب می‌شده‌اند. این استان دارای دو گمرک رسمی بیرجند و میل ۷۸ نیز می‌باشد که مبادلات رسمی با افغانستان از این دو معبر انجام می‌گیرد (2017, SKDEAF (A):67).

نقشه ۴. پایانه‌های مرزی مشترک خراسان جنوبی با افغانستان

نزدیک‌ترین شهر افغانستان به بازارچه مرزی یزدان، شیندند است که در ۱۲۰ کیلومتری این بازارچه قرار دارد. بازارچه مرزی میل ۷۳، میل ۷۸ و دوکوهانه به ترتیب در ۲۰۰ کیلومتری، ۱۵۰ کیلومتری و ۱۳۰ کیلومتری شهر فراه افغانستان واقع شده‌اند. طی سال‌های گذشته جهت توسعه صادرات طرح‌های زیربنایی مهمی در بازارچه میل ۷۳ اعم از ساخت انبار، غرفه‌های تجاری و باسکول اجرا شده است. بازارچه یزدان و دوکوهانه کمترین میزان مبادلات خارجی را به خود اختصاص داده‌اند. اما میل ۷۸ در کنار گمرک رسمی بیرجند مهم‌ترین مسیرهای ورود و خروج کالاهای ایران از و به افغانستان از طریق خراسان جنوبی هستند. این بازارچه‌ها به‌مثابه‌ی پل‌های ارتباطی بازرگانان خراسان جنوبی با افغانستان، در گسترش ظرفیت حمل‌ونقل تجاری بین دو کشور نقش مهمی دارند (SKDEAF, 2017 (A): 67).

در صورتی که در نقاط صفر مرزی افغانستان، بازارچه‌های مرزی احداث گردد تا صادرات و واردات از مجرای این بازارچه‌ها راحت‌تر انجام گیرد، بازارچه‌های مرزی خراسان جنوبی نقش مهمی در جهت همگرایی اقتصادی ایران و افغانستان می‌توانند ایفا کنند.

بر اساس تحقیقات انجام‌شده، بازارچه مرزی ماهیروود بر کاهش قاچاق کالا و مشاغل کاذب در ناحیه مرزی شهرستان سریشه و کاهش قاچاق مواد مخدر تاثیر زیادی گذاشته است و در نهایت با تحکیم روابط سیاسی-اقتصادی-امنیتی دو استان خراسان جنوبی و فراه منجر به گسترش همکاری‌های بین‌المللی ایران و افغانستان شده است (Alamdard & Et al, 2014: 27). به‌عنوان مثال، تفاهم‌های دوسویه دو کشور بعد از احداث بازارچه مرزی ماهیروود^۱ در بُعد اقتصادی عبارت‌اند از: حل مشکل کارخانه چغندر قند قهستان با واردات چغندر با همکاری ایران به‌منظور گسترش این الگوی کشت در افغانستان، گسترش واردات میوه‌های تولیدشده از افغانستان به خراسان جنوبی، گسترش شبکه برق مرز ماهیروود با سرمایه‌گذاری دو طرف، و احداث راه آسفالت ماهیروود تا فراه (Alamdard & Et al, 2014:44).

طرح ایجاد بازارچه‌های مشترک مرزی به منظور تعمیم سیاست‌های راهبردی توسعه و تثبیت منطقه مرزنشین و هم‌سوی نمودن این مناطق با خط مشی‌های تعریف‌شده در برنامه‌های توسعه اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی بوده است. در واقع مهم‌ترین کارکرد بازارچه‌های مرزی و هدف از تأسیس آن ایجاد توسعه و برقراری امنیت در مناطق مرزی بوده است که این موضوع در دو نقشه شماره نشان داده شده است.

۱. فعالیت بازارچه به‌طور رسمی از سال ۲۰۰۹م. شروع گردیده است.

۵-۱-۴- اقلیم مناسب

امکان بهره‌برداری از انرژی پاک و ارزان نظیر باد و خورشید یکی از نقاط قوت اقلیمی خراسان جنوبی است که این مساله در سند آمایش استان نیز مورد تاکید قرار گرفته است. این استان، دارای توان‌های حرارتی مناسب به‌ویژه در زمینه تابشی است. در دسترس بودن تابش خورشیدی در اکثر مدت‌زمان ساعات روشنایی و تعداد ساعات آفتابی، مهم‌ترین ویژگی حرارتی استان است که می‌تواند در کنار پتانسیل مناسب بادخیزی به‌عنوان منبع انرژی در بخش‌های مسکونی و صنعتی، همچون انرژی پاک و تجدیدپذیر مورد استفاده قرار گیرد (Tajrizi & Arezoomandan, 2011:71). بین میزان قابلیت بهره‌برداری از انرژی خورشیدی و توسعه اقتصادی در خراسان جنوبی یک رابطه‌ی معناداری وجود دارد. با ورود تجهیزات و امکان بهره‌مندی از انرژی خورشیدی نه تنها از این قابلیت نهفته بهتر و بیشتر استفاده خواهد شد، بلکه امکان جذب سرمایه و افزایش اشتغال فراهم خواهد شد (Saberifar, 2010:47). این استان برخلاف خراسان شمالی و رضوی و حتی سیستان و بلوچستان از کم‌ترین میزان وقوع مخاطرات طبیعی (یخبندان، سیل، مه‌گرفتگی، بارش‌های سنگین برف و طوفان) برخوردار بوده و به‌نوعی از این جهت از امن‌ترین مناطق شرقی ایران به شمار می‌رود (Mofidi & Et al, 2013:14). تحت تأثیر ویژگی‌های مناسب اقلیمی خراسان جنوبی، طرح‌های توسعه‌ای صنعت برق در این استان، به‌گونه‌ای است که امروزه به‌عنوان یکی از قطب‌های انرژی شرق کشور مطرح است و ضمن تأمین انرژی مورد نیاز کشور برای مصارف داخلی، از جایگاه ویژه‌ای برای صادرات به سایر کشورهای هم‌جوار شرقی ایران برخوردار است (Hajipour & Et al, 2014:45).

۵-۲- محیط اجتماعی-فرهنگی

۵-۲-۱- اشتراک هویتی-تمدنی

اکثریت جامعه‌ی افغانستان به‌ویژه ولایات مرزی این کشور همچون برخی از مناطق و شهرهای مرزی خراسان جنوبی سنی‌مذهب هستند.^۱ اشتراک مذهبی در کنار اشتراک زبانی، توانسته احساس همبستگی آن‌ها را افزایش دهد (Arab, 2011:63). جذب افغان‌های سنی به خراسان جنوبی برخلاف شهرهای مشهد و شمال خراسان که بیشتر مهاجرین شیعه‌ی افغان در آنجا جذب شده‌اند، ناشی از همین واقعیت است (Papoli Yazdi, 1989:15). حتی در جنوب خراسان درصد افغان‌های شیعه که قصد بازگشت به افغانستان

۱. لازم به ذکر است نزدیک به ۱۰ درصد جمعیت استان خراسان جنوبی، اهل سنت می‌باشند.

را دارند بیشتر از افغان‌های سنی مذهب که وابستگی بیشتری به این استان دارند، است. (Arab, 2011:24) یکی از دلایل این وابستگی، آزادی آنان در انجام مناسک و مراسم مذهبی همچون موطن اصلی شان و نیز وجود مساجد و حوزه‌های علمیه‌ی بزرگ اهل سنت همچون مسجدالنبی بیرجند و حوزه الصدیق این شهر است. در حال حاضر، ۶ هزار تبعه‌ی افغان مجاز در خراسان جنوبی سکونت دارند که بیشتر آنان در بیرجند حضور دارند.^۱ این تعداد جمعیت مهاجر، دو هزار فرصت شغلی خراسان جنوبی را در دست دارند (Fars news Agency, 2015)، همچنین برخی از این جمعیت جزء تاجران و سرمایه‌گذاران هستند. در نگاهی کلان‌تر و از منظر تمدنی، خراسان جنوبی که جزئی از ناحیه‌ی بزرگ فرهنگی خراسان بزرگ است که افغانستان و برخی از نواحی آسیای مرکزی نیز بخش محوری این ناحیه محسوب می‌شود، هویت تاریخی خود را در میان قلمروهای فرهنگی و تمدنی پیرامونی، حفظ کرده است. هم‌گرایی فرهنگی نواحی غربی افغانستان و خراسان جنوبی، تأثیرات مستقیمی بر روند توسعه و امنیت این مناطق دارد (Arab, 2011:35). در حقیقت، سکونت و پیوندهای نسلی تاریخی افغان‌ها در خراسان جنوبی و تبادلات زبانی، آداب و رسوم، فرهنگ و سنت‌های این مهاجران با شهروندان خراسان جنوبی و اختلاط اجتماعی ناشی از آن، همچون گذشته، بستر مناسبی برای توسعه روابط تجاری ایران و افغانستان ایجاد کرده است. با وجود چنین تعلق خاطر و نظام معنایی مشترک، خراسان جنوبی می‌تواند با انجام کارکردهای فرهنگی، کانون منطقه‌ای تسهیل و رشد مبادلات دو کشور باشد.

۲-۲-۵- افزایش سطح تحصیلات

خراسان جنوبی، حائز رتبه‌ی سوم کشوری در افزایش میزان باسوادی در سال ۲۰۱۶ م. نسبت به ۲۰۱۱ م. شده است. رشد و ارتقاء میزان باسوادی این استان تأثیر شگرف و مستقیمی بر تعداد برگزیدگان و فعالان در دستگاه‌های کلان فرهنگی کشور و وزارتخانه‌ها، تربیت اساتید مجرب در حوزه‌های مختلف علمی و فرهنگی، تأسیس مراکز آموزش عالی متعدد و در حال گسترش، افزایش علاقه‌ی مردمی به فعالیت‌های علمی-هنری، و تقویت نهادهای گوناگون بسط توسعه فعالیت‌های فرهنگی داشته است. از سوی دیگر، افزایش سوادآموزی بر پایبندی مردمان این استان به نظام جمهوری اسلامی ایران، مؤلفه‌ها و متغیرهای

۱. اوج ورود افغان‌ها به شهرستان بیرجند در سال ۱۹۹۲ م. به دلیل جنگ داخلی افغانستان بوده است. به گونه‌ای که در سال ۱۹۹۳ م. جمعیت افغان‌های پناهنده به جنوب خراسان و شهرستان بیرجند بالغ بر ۳۷۰ هزار نفر بوده است.

فرهنگی بومی، سنت‌ها و خرده‌فرهنگ‌های مثبت در سطح تمایلات بین فردی و اجتماعی شده است (Shateri & Et al 2011:70).

همچنین، دو هزار و ۸۹۴ دانش‌آموز افغان شامل یک‌هزار و ۵۹۵ نفر پسر و یک‌هزار و ۲۹۹ دختر در مدارس این استان مشغول تحصیل هستند. افزایش سطح تحصیلات فرزندان مهاجرین افغان در این استان طبق برنامه‌ی اعلانی رهبر ج.ا.ایران^۱ به همفکری، همگرایی و همدلی منجر و از سوی دیگر، از این طریق تبادل فرهنگی بیشتری بین دانش‌آموزان ایرانی و افغان ایجاد می‌شود (Iran News Agency, 2017). این روند می‌تواند میزان ورود دانش‌آموزان افغان به دانشگاه‌های این استان را نیز افزایش دهد.

به‌طور کلی، از این توانمندی، می‌توان در افزایش تعاملات علمی و دانشگاهی خراسان جنوبی با افغانستان، بهره‌جست. مراودات علمی در قالب تبادل استاد و دانشجو، بستر فرهنگی مناسبی برای نزدیکی اقتصادی تهران-کابل فراهم خواهد کرد. چه‌بسا بسیاری از کشورهای مهاجرپذیر غربی چون آمریکا، از این طریق، بهره‌ی اقتصادی بسیاری جسته‌اند. از منظر این پژوهش، رشد چشمگیر تحصیلات عالی در خراسان جنوبی که منجر به نفوذ علمی-اجتماعی مردم این استان در سطوح عالی اداری کشور شده است، بر نقش این استان در مقایسه با سایر استان‌های مرزی، در تعاملات برون‌مرزی ایران (و در اینجا شرق) افزوده است. در واقع، پیوند مستقیمی بین اقتصاد و تحصیلات در یک ناحیه وجود دارد. بدون تردید، نباید از یک استان که به لحاظ علمی و نفوذ اداری در سطوح پایین قرار دارد، انتظار نقش‌آفرینی اقتصادی در سطوح فراملی داشت. بلکه در کنار نخبگان ابزاری، این نخبگان علمی و طبقه‌ی بوروکراتیک روشنفکر هستند که زمینه را برای بهره‌گیری از منابع و برنامه‌ریزی‌های کلان اقتصادی فراهم می‌سازند.

۵-۲-۳- رشد جمعیت

جمعیت به معنی کمیت تجمعی انسان، از موضوعات مهم جغرافیای اقتصادی بوده و تأثیر اندازه جمعیت و تغییرات آن بر عملکرد اقتصادی کشورها بخش قابل توجهی از مطالعات را به خود اختصاص داده است. خراسان جنوبی دارای ۷۳۸۸۹۸ نفر جمعیت است که در حدود یک درصد جمعیت ایران را به خود اختصاص می‌دهد. از جمعیت استان، ۳۸۹،۹۱۷ نفر مرد و بقیه یعنی ۳۷۸،۹۸۱ نفر، زن هستند. درصد متوسط رشد سالانه جمعیت نیز طی سال‌های ۲۰۱۱-۲۰۱۶ میلادی، ۰/۹۸ بوده است (SKDEA, 2017).

۱. برنامه اسناد مبادی بی‌سواد و تحصیل دانش‌آموزان اتباع خارجی. حتی دانش‌آموزانی که هیچ‌گونه مدرک اقامتی ندارند با معرفی دفاتر وکالت در مدارس مربوط مشغول تحصیل می‌شوند.

(C):96) بخش قابل توجهی از جمعیت این استان جوان هستند. ۵۹ درصد از جمعیت خراسان جنوبی، ساکن شهرها و ۴۱ درصد در روستاها ساکن هستند. همچنین استان تعداد ۲۲۳،۹۸۴ خانوار دارد. پایین بودن میزان وابستگی جمعیت غیرفعال به جمعیت فعال بیانگر سطح مطلوب فعالیت اقتصادی جامعه و قدرت پس انداز بیشتر است. این شاخص در سطح کل کشور ۴۱ درصد و در خراسان جنوبی ۵۲ درصد است. همچنین نرخ بیکاری خراسان جنوبی در سال ۲۰۱۶ م. معادل ۱۰،۷ درصد^۱ و نرخ اشتغال معادل ۸۹،۳ درصد بوده است (SKDEAF, 2017 (B): 5-11). رشد جمعیت و شهرنشینی، دو مزیت بزرگ اجتماعی خراسان جنوبی از لحاظ تأثیرگذاری آنان بر توسعه اقتصادی محسوب می‌شوند. رشد جمعیت ضمن جلوگیری از پیری جمعیت، باعث افزایش جمعیت فعال و در بلندمدت، بازیگران و نیروی کار بیشتری به عرصه اقتصادی این استان وارد می‌سازد.^۲ از سوی دیگر، رشد شهرنشینی، متعاقباً همراه با افزایش صنایع، تولیدات تجاری و خدمات آموزشی-رفاهی شهری است. البته رشد شهرنشینی لزوماً منجر به صنعتی شدن شهرها نمی‌شود. اما در مقیاس کلان و با توجه به روند تاریخی بسیاری از شهرهای صنعتی، رشد جمعیت شهری تأثیر مستقیم بر این امر دارد.

۳-۵- محیط اقتصادی

۳-۵-۱- منطقه‌ی ویژه‌ی اقتصادی بیرجند

منطقه‌ی ویژه‌ی اقتصادی بیرجند، یکی از مراکز در حال توسعه شرق ایران، با هدف تسهیل در سرمایه‌گذاری، نفوذ در بازار مصرف افغانستان و تبدیل خراسان جنوبی به کانون فعال همکاری‌های مشترک اقتصادی بین‌المللی به منظور جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی و ورود به بازار رقابت جهانی در سال ۲۰۱۰ م. تأسیس شد. این منطقه دارای دو قطعه زمین که یکی به مساحت ۷۳۰ هکتار در فاصله ۱۸ کیلومتری شمال شرقی بیرجند احداث شده است و دیگری به مساحت ۱۰۰ هکتار در مرز ایران و افغانستان در میل ۷۸ در حال احداث می‌باشد. برخی از مزیت‌های سرمایه‌گذاری این منطقه عبارت‌اند از: فاصله‌ی ۸۰ کیلومتری تا اولین شهرستان فراه و ۱۲۰ کیلومتری مرکز استان فراه، مجاورت با فرودگاه بین‌المللی بیرجند، وجود گمرک و پایانه مرزی ماهیرود در فاصله ۱۹۵ کیلومتری منطقه، عبور بزرگراه شهید کلاتری از مجاورت منطقه ویژه، امکان مبادلات بازرگانی استان با خارج از کشور و یا با سایر مناطق

۱. نرخ بیکاری کشور در همین سال معادل ۱۲،۴ درصد بوده است.

۲. البته برخی از نظریه‌پردازان اقتصادی، رشد جمعیت را عامل رشد اقتصادی نمی‌دانند.

ویژه اقتصادی و مناطق آزاد تجاری-صنعتی، ورود کلیه ماشین‌آلات خط تولید و لوازم و قطعات مورد مصرف در منطقه از خارج کشور، و عدم نیاز به ثبت سفارش برای ورود کلیه مواد اولیه و قطعات خارجی به منطقه. همچنین افراد می‌توانند بدون هیچ‌گونه محدودیتی نسبت به تأسیس شرکت به هر میزان سهم برای مشارکت با سرمایه‌گذاران خارجی اقدام کنند (Hajipour, & Et al, 2014:53). با اجرای فاز دوم توسعه منطقه ویژه اقتصادی نیز پیش‌بینی می‌شود که این منطقه به منطقه آزاد تجاری-صنعتی ارتقاء یابد. از سوی دیگر، منطقه ویژه اقتصادی همچون یک بندر تجاری خشک، فرصت مناسبی جهت اعطاء امتیازات خاص به تجار و سرمایه‌گذاران افغان از جمله اعطاء زمین‌های تجاری و انبارهای ذخیره تولیدات و برخی معافیت‌های مالی همچون بندر چابهار^۱ است (Eslami & Yosefzehay, 2018: 99). این امر، میزان وابستگی و تمایل افغانستان به سرمایه‌گذاری در خراسان جنوبی را افزایش خواهد داد.

۵-۳-۲- افزایش سرمایه‌گذاری خارجی

افزایش سرمایه‌گذاری، شرط لازم رشد و توسعه اقتصادی است. سرمایه‌گذاری می‌تواند به بخش تولید تحرک ببخشد و با افزایش تولید موجب افزایش اشتغال، کاهش سطح قیمت‌ها، افزایش صادرات، بهبود تراز پرداخت‌ها، و ارتقاء سطح رفاه عمومی گردد. پس از برجام (۲۰۱۵ م.) و ایجاد فضای باز بین‌المللی سرمایه‌گذاری و رفع برخی از تحریم‌های اقتصادی، خراسان جنوبی نیز شاهد استقبال قابل توجه سرمایه‌گذاران خارجی و درخواست‌های متعدد در این زمینه بوده است. تا سال ۲۰۱۳ م. میزان سرمایه‌گذاری مصوب خارجی در استان ۶۸ میلیون دلار بوده است که در سال ۲۰۱۷ م. به ۶۵۱ میلیون دلار و حدود ۸ برابر افزایش یافته است. قالب سرمایه‌گذاری‌های خارجی در این استان از کشورهای چین، آلمان و افغانستان هستند. بدین جهت، پیگیری جهت صدور مجوز سرمایه‌گذاری خارجی و ثبت سرمایه پروژه‌های سرمایه‌گذاری و انجام هماهنگی‌های لازم جهت صدور و تمدید روایید سرمایه‌گذاران و کارشناسان خارجی از کشورهای مذکور، توسط سازمان‌های مربوطه‌ی استان انجام شده است. خراسان جنوبی طی دو سال ۲۰۱۷ م. و ۲۰۱۶ م. شاهد ۴۴ درخواست سرمایه‌گذاری در بخش‌های مختلف چون معادن و انرژی‌های نو و پرورش شتر بوده است. در این میان، مشارکت پنجاه درصدی افغانستان در پروژه‌ی تولید بتن آماده و سرمایه‌گذاری در حوزه‌های حمل‌ونقل و مصالح ساختمانی حاکی از افزایش تمایل این

۱. در بندر چابهار به مساحت ۵۰ هکتار زمین به سرمایه‌گذاران افغان جهت ایجاد تأسیسات بازرگانی و بدون دریافت مالیات تخصیص یافته است

کشور به تعاملات اقتصادی تهران-کابل از طریق خراسان جنوبی است. صدور مجوز سرمایه‌گذاری خارجی پروژه بسته‌بندی مصالح ساختمانی (سیمان)، تولید بتن و انبار تجاری در منطقه ویژه اقتصادی (مرز ماهیرو) به سرمایه‌گذاران افغان و با سرمایه مصوب به ارزش ۲ میلیون و ۵۲۰ هزار دلار، از موفقیت‌های سال جاری (۲۰۱۷ م.) است^۱ (Tasnim News Agency, 2017).

۵-۳-۴- فراوانی شرکت‌های تعاونی

اقتصاد ایران متشکل از سه بخش دولتی، تعاونی و خصوصی است. به هر میزان سهم دو بخش تعاون و خصوصی بیشتر شود از اندازه‌ی دولت کاسته خواهد شد.^۲ از آنجاکه تعاون یک نظام اقتصادی مبتنی بر حضور توده‌ی مردم و استفاده از قابلیت‌های محلی است، سهم بیشتر تعاون در اقتصاد به معنای مشارکت گسترده‌تر جامعه در امور اقتصادی و از عوامل مهم و عمده توسعه اجتماعی و اقتصادی مناطق مرزی است (Mohammadi, 2009:123). بخش تعاون خراسان جنوبی، علاوه بر تمایل در زمینه فعالیت‌های مختلف دولتی به‌ویژه در بخش‌های کشاورزی، دام‌پروری و خدمات، توانمندی‌های لازم در عرصه‌ی تعاون را نیز دارا است. این استان دارای ۳۰ شرکت تعاونی فعال تولید^۳ در بخش کشاورزی بوده که از ۱۱ هزار و ۶۵۰ عضو برخوردار است. تعداد روستاهای تحت پوشش این تعاونی‌ها، ۲۷۶ آبادی است و سطحی حدود ۱۰۸ هزار هکتار از اراضی کشاورزان را به خود اختصاص داده است. اهداف و کارکردهای عمده این تعاونی‌ها تهیه و توزیع نهادهای کشاورزی، ارائه خدمات مکانیزه، ارائه خدمات فنی کشاورزی و انجام بیمه اجتماعی روستاییان ذکر شده است (Mekaniki & Jabri, 2013:25). همچنین در این استان، تاکنون ۲۳ تعاونی مرزنشین ایجاد شده است که با وجود خشک‌سالی طولانی مدت، بر کاهش مهاجرت، افزایش درآمد و رفاه اقتصادی و توسعه این سرزمین تأثیر مثبتی داشته است (Jomehpour & Talebi, 2012:66). تبلور عینی نقش‌آفرینی اقتصادی تعاونی‌ها در سطح فرامحلی، توسعه و بهبود عملکرد صادراتی بازارچه‌های

۱. در سال ۲۰۱۷ م. افغانستان توانسته با سرمایه‌گذاری در هفت طرح صنعتی، معدنی و تجاری به ارزش ۸ میلیون و ۴۵۲ هزار دلار رتبه نخست سرمایه‌گذاری در ایران را به لحاظ بیشترین مجوز سرمایه‌گذاری کسب کند. اما از لحاظ ارزش سرمایه‌گذاری، ایرلند با حجم سرمایه بیش از ۴۶۶ میلیون دلار در رتبه اول قرار گرفت.

۲. بخش تعاون در ایران برابر اصل ۴۴ قانون اساسی، یکی از ارکان اقتصاد کشور است که در برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی سهم مهمی از رشد و توسعه اقتصادی کشور را بر عهده دارند.

۳. شرکت‌های تعاونی، مؤسسات یا بنگاه‌هایی هستند که خدمات اجتماعی لازم را در اختیار اعضای خود قرار می‌دهند و در تمامی بخش‌های اقتصادی کشور و در هر زمان و مکانی می‌توان آن‌ها را مشاهده کرد.

مرزی خراسان جنوبی است که تاکنون توانسته در تأمین اهداف اقتصادی کشور همچون توسعه تجارت خارجی غیرنفتی گام‌های مؤثری را بردارد و هم در ایجاد فرصت‌های شغلی نقش مهمی را ایفا کند (Hajipour, & Et al, 2014:58).

۵-۳-۴- صنعت کشاورزی

با وجود برخی نقاط ضعف بخش کشاورزی خراسان جنوبی، اما نقاط قوت این استان می‌تواند در جهت رفع این ضعف‌ها و در راستای توسعه پایدار این استان مؤثر واقع شود. جایگاه محصولات کشاورزی خراسان جنوبی در ایران عبارت‌اند از: رتبه نخست کشور و جهانی در تولید زرشک، رتبه نخست کشوری در تولید عناب، رتبه دوم کشوری در تولید زعفران، رتبه سوم در تولید گیاهان دارویی، رتبه پنجم کشوری تولید پنبه، رتبه پنجم کشوری تولید پسته و تولید گل نرگس، رتبه هفتم کشوری در تولید انار، رتبه نخست کشوری در تعداد قنوات و شرکت‌های سهامی زراعی از لحاظ کمی و کیفی، رتبه هشتم کشوری تولید بادام، رتبه دوم جمعیت شتر کشور با سهم ۲۰ درصد (SKDEAF, 2017(A):17). محیط کشاورزی مذکور در کاهش نرخ بیکاری، جلوگیری از مهاجرت روستاییان، بهبود وضعیت اقتصادی کشاورزان و افزایش صادرات خراسان جنوبی سهم بسزایی داشته است. به‌عنوان مثال، از لحاظ سهم اشتغال، بخش کشاورزی پس از بخش خدمات (۳۸،۷) با میزان ۳۲،۹ درصد حائز رتبه نخست است و پس از آن، بخش صنعت با ۲۸،۴ درصد در جایگاه سوم قرار دارد.

در بین محصولات و اقتصاد کشاورزی خراسان جنوبی، زعفران این استان از آن جهت که افغانستان نیز طی سال‌های اخیر به‌ویژه سال‌های ۲۰۱۷-۲۰۱۴م. جهش بزرگی در تولید این محصول تجربه کرده است، دارای جایگاه ویژه‌ای است. زعفران این کشور طی سه سال گذشته، رتبه‌ی نخست جهانی از لحاظ کیفیت را کسب نمود. زعفران افغانستان و خراسان جنوبی می‌توانند نقش مکمل و رقیب مثبت یکدیگر را داشته باشند. از این نتیجه‌گیری به‌سختی می‌توان گذر کرد که تولید زعفران در این کشور بر تالش مسئولین و کشاورزان این استان جهت ارتقاء کیفیت این محصول افزوده است. دولت‌مردان افغانستان می‌توانند به بهره‌گیری از تجارب کشاورزان زعفران‌کار و خرید پیاز زعفران خراسان جنوبی بپردازند. در مقابل، کیفیت زمین و آب کافی برای تولید زعفران در افغانستان می‌تواند فرصت مناسبی برای زعفران‌کاران این استان برای کشت این محصول در آن کشور باشد. بی‌تردید، رشد کمی و کیفی زعفران افغانستان و خراسان جنوبی در ایجاد قطب زعفران شرق و بر وابستگی سایر کشورها به آن‌ها مثمر ثمر واقع خواهد شد.

۵-۳-۵- صنعت و معدن

خراسان جنوبی را می‌توان به دلیل قرارگیری در موقعیت خاص زمین‌شناسی، "بهشت معادن شرق ایران" نامید. پژوهش‌های باستان‌شناختی در حوزه جغرافیایی این استان بیان‌گر آن است که این منطقه از شرق کشور از پیشینه‌ی بسیار کهنی در زمینه‌ی فلزکاری برخوردار است (Hashemi ZarjAbad & taghavi, 2012: 145). به لحاظ توزیع جغرافیایی ظرفیت‌های معدنی، نهندان و سریشه که مرز مشترک با افغانستان دارند، دارای بیشترین تعداد معادن در میان شهرستان‌های خراسان جنوبی است (Fallsolaiman & Hajipour, 2015:89). وضع فعلی شاخص‌های صنعتی و معدنی خراسان جنوبی عبارت‌اند از: ۹ شهرک و ۱۱ ناحیه صنعتی مصوب، ۱۵ شهرک و ناحیه صنعتی در حال واگذاری، دارابودن ۲۱۷۱ هکتار اراضی در اختیار، ۹۸۶ هکتار زمین صنعتی، ۴۸۶ جواز تأسیس صنعتی، ۵۰۲ پروانه بهره‌برداری صادره، ۱۶۶۹۴ پروانه بهره‌برداری مجوزها، ۲۳ گواهی و پروانه تحقیق و توسعه، ۵۴ جواز تأسیس و پروانه خدمات مهندسی، ۱۰۹۹۳ نفر اشتغال در بخش صنعت، ۲۹/۶ درصد سهم اشتغال بخش صنعت و معدن از کل اشتغال استان، ۵۶۹ طرح در دست اجرا (اداره کل امور اقتصادی و دارایی خراسان جنوبی، ۱۳۹۶/الف: ۳۸)، ۴۸۱ پروانه بهره‌برداری معدنی، ۲۴۳ پروانه اکتشاف، ۱۶ مجوز اجازه برداشت معادن، ۱۱۷ گواهی کشف معدنی و ۱۰۰۸۹ نفر اشتغال در بخش معدن (رتبه چهارم کشوری). سهم بخش صنعت و معدن استان در میان بخش‌های عمده اقتصادی در سال ۲۰۱۵ میلادی، ۲۸/۶ درصد برآورد گردید (SKDEAF, 2017(B):14).

محیط صنعتی مساعد خراسان جنوبی از آن جهت در اقتصاد سیاسی شرقی ایران مهم است که بخش صنعتی افغانستان با وجود برخوردار بودن از منابع گوناگون معدنی، در مقایسه با بخش‌های اقتصادی کشاورزی و خدمات به شدت ضعیف است. به گونه‌ای که کمترین میزان سرمایه‌گذاری مشترک در افغانستان در امور صنعتی و معدنی بوده است. این در حالی است که یکی از نیازهای مطروحه‌ی این کشور توسط مقامات، تأمین نیازهای صنعتی کشور و یا حرکت به سمت این فرآیند است. همچنین شاخص عملکرد و توان رقابت صنعتی افغانستان در سال ۲۰۱۴ م. در بدترین شرایط یعنی رتبه‌ی ۱۳۸ بوده است (MIMT, 2017:7). اما وجود شهرک‌ها و واحدهای صنعتی در کنار وجود ذخایر معدنی فلزی و غیرفلزی و از همه مهم‌تر تجربه‌ی صنعتی و مجاورت استان با افغانستان، بستری مناسب جهت تولید محصولات صنعتی و کشت محصولات خاص کشاورزی و صادرات آن به افغانستان است. از دیگر سو، سرمایه‌گذاران ایران

به‌ویژه خراسان جنوبی می‌توانند با مشارکت و سرمایه‌گذاری مشترک با افغان‌ها، زمینه‌ی استخراج منابع را فراهم و جهت فرآوری، به مراکز صنعتی این استان انتقال دهند. بسترهای نسبتاً مناسب صنعتی خراسان جنوبی می‌تواند به بهبود وضعیت صنعتی و معدنی افغانستان کمک کند.

۵-۳-۶- افزایش صادرات به افغانستان

در سال‌های ۲۰۱۵-۲۰۱۰ م. ارزش صادرات خراسان جنوبی به افغانستان به دلیل تحریم‌های خارجی در حال نزول بوده، به‌طوری‌که از ۱۷۰ میلیون دلار در سال ۲۰۱۰ م. به ۱۳۴ میلیون دلار در سال ۲۰۱۴ م. رسیده است. در دوره‌ی مذکور، تنها در سال ۲۰۱۵ م. ارزش صادرات استان به افغانستان رشد داشته که این رشد معادل ۲۸ درصد بوده و ارزش صادرات به رقم ۱۷۲ میلیون دلار رسیده است. با محاسبه سهم استان از ارزش صادرات ایران به افغانستان، مشخص می‌گردد که این نسبت به‌طور کلی تا سال ۲۰۱۴ م. در حال کاهش بوده، به‌طوری‌که از ۱۲/۳ درصد در سال ۲۰۱۰ م. به ۵/۴ درصد در سال ۲۰۱۴ م. رسیده، اما در سال ۲۰۱۵ م. نسبت فوق‌اندکی بهبود یافته و به ۶۷ درصد رسیده است. ضمن این‌که ارزش کل صادرات استان به افغانستان نسبت به مقدار کشوری آن‌هم برای مجموع سال‌های دوره ۲۰۱۵-۲۰۱۰ م. معادل ۶۷ درصد است. در سال ۲۰۱۵ م. پاکستان و افغانستان تنها کشورهای صادرکننده کالا به استان بوده‌اند. بیشترین سهم از واردات استان در این سال مربوط به پاکستان با بیش از ۹۴ درصد از حیث ارزش و ۹۲ درصد از لحاظ وزنی است که مربوط به واردات برنج از این کشور بوده است. کشور افغانستان نیز که ۵/۶ درصد از ارزش و ۸ درصد از وزن واردات استان را به خود اختصاص داده، از سوی دیگر، عمدتاً شاهدانه بوداده، احشام و دانه اسپند را به استان صادر می‌نماید. اما در سال ۲۰۱۷ م. بیش از ۹۵ درصد صادرات خراسان جنوبی به افغانستان صورت گرفت و پس‌از آن، پاکستان و سایر کشورهای آسیای میانه سهمی کمتر از پنج درصد از صادرات استان را به خود اختصاص دادند (SKDEAF, 2017(A):131). به دلیل افزایش تقاضاهای بازار افغانستان از ایران، انتظار می‌رود سهم خراسان جنوبی در صادرات به این کشور افزایش یابد.

۵-۴- محیط سیاسی-امنیتی

۵-۴-۱- مشارکت سیاسی

مشارکت سیاسی یکی از نمونه‌های موفق جامعه‌پذیری و فرهنگ سیاسی یک کشور است. مردم جنوب خراسان سابقه حضور ۳۵ بار شرکت در انتخابات را در کارنامه خود دارند. مردم این سرزمین، پس

از پیروزی انقلاب اسلامی ایران در دوازده انتخابات ریاست جمهوری، ده انتخابات مجلس شورای اسلامی، پنج انتخابات مجلس خبرگان رهبری، چهار انتخابات شوراهای اسلامی شهر و روستا و چهار همه پرسی، حضور پررنگی یافته‌اند. در مدت کوتاه پس از شکل گیری استان^۱، خراسان جنوبی شاهد برگزاری ۱۳ انتخابات بوده و در تمامی این دوره‌ها مشارکت مردم بیش از ۷۲ درصد و جزء استان‌های پیش‌تاز در این عرصه بوده است (Akbari & Et al, 2016:34). یکی از دلایل این مشارکت سیاسی، محرومیت‌های اقتصادی شهرستان‌های استان است که سبب شده تا مردم مشارکت در انتخابات را مجرای برای تغییر وضع موجود و تعیین سرنوشت اقتصادی آینده خود بدانند، طبق پژوهش‌های انجام شده، مشارکت بالای مردم خراسان جنوبی بیانگر اراده‌ی عمومی این مردم جهت فقرزدایی و رشد اقتصادی است (Rezazadeh & Et al, 2014:826).

۵-۴-۲- موقعیت استراتژیکی و سامان سیاسی

عقب ماندگی اقتصادی شرق کشور به خصوص حاشیه مرزهای شرقی از جمله خراسان جنوبی، بیش از آن که به دلیل شرایط اقلیمی و طبیعی و کمبود منابع آب باشد، به دلیل مسائل تاریخی، سیاسی و مدیریتی است. بسته شدن مرزها و محدود شدن ارتباطات در طول بیش از دو قرن و عدم توجه دولت مردان و برنامه ریزان کشور به این سرزمین، موجب توسعه نیافتگی آن شده است. اما با تحولات جهانی و منطقه‌ای چون فروپاشی شوروی، سقوط طالبان، مشارکت ایران در بازسازی استان‌های توسعه نیافته‌ی غربی افغانستان نظیر فراه، گسترش فعالیت‌های چین در آسیا، بهبود روابط ایران با افغانستان، و توجه دولت به ویژه مجلس شورای اسلامی بعد از جنگ تحمیلی به شرق، موجب تصویب و اجرای طرح‌های زیربنایی در این مناطق گردید. احداث راه آهن سرخس-بندرعباس، گسترش بهره‌برداری از معادن، شبکه‌های گازرسانی، برق‌رسانی، مخابرات، فیبر نوری و آموزش بهداشت از جمله این پروژه‌ها است (Ebrahimby Salami, 2005:64). از سوی دیگر، به دلیل واقع شدن ایران در مرکز قلب آسیا، تأثیر فعل و انفعالات سیاسی افغانستان و پاکستان بر استان‌های شرقی، موقعیت بسیار استثنایی شرق ایران در منطقه و احتمال محاصره‌ی ایران از سوی شرق توسط آمریکا، عربستان و اسرائیل، اهمیت سیاسی و استراتژیکی شرق ایران^۲ روبه‌روز در حال فزونی است (Papoli Yazdi, 1996:34).

۱. استان خراسان بزرگ در سال ۱۳۸۳ به سه استان خراسان جنوبی، رضوی و شمالی تقسیم شد.

۲. خراسان جنوبی و شمال سیستان و بلوچستان

متعاقب سامان سیاسی خراسان جنوبی، دولت ج.ا.ایران ضمن حمایت از سرمایه‌گذاران و پوشش ریسک‌های غیرتجاری، نسبت به ایجاد مرکز خدمات سرمایه‌گذاری و پنجره واحد سرمایه‌گذاری در استان اقدام نموده است. بهبود فضای کسب‌وکار و حذف فرآیندهای غیرضروری و قوانین و مقررات مخل جهت تسهیل و تسریع فرآیند سرمایه‌گذاری از مهم‌ترین رویکردهای اقتصادی دولت ج.ا.ایران بوده است که به صورت جدی در این استان مورد توجه قرار گرفته است. از سوی دیگر، توجه به بخش خصوصی توانمند و اعتماد به مردم، مهم‌ترین راهبرد اقتصاد پایدار است که در خراسان جنوبی مورد پیگیری جدی قرار گرفته است (SKDEA, 2017/A: 7). به گونه‌ای که از شاخص‌های اقتصادی نظیر نسبت بودجه، مالیات، مخارج کل، جاری و عمرانی به تولید ناخالص داخلی، اندازه دولت در استان با شیب ملایمی در حال کوچک‌تر شدن می‌باشد که نشان‌دهنده‌ی افزایش آزادی تجارت خارجی است (SKDEA, 2017 (B): 81-83)

۵-۴-۳- ثبات و امنیت

خراسان جنوبی از دیرباز دارای محیطی امن و باثبات بوده است. این استان به‌رغم مجاورت با افغانستان و استان‌های کرمان و سیستان و بلوچستان که به دلیل قاچاق مواد مخدر، امنیت شکننده و آسیب‌پذیری دارند، جزء امن‌ترین استان‌های کشور به لحاظ امنیت اجتماعی محسوب می‌شود (Khosravi Zargaz & Et al, 2013:54). به طوری که برخی از کارشناسان از خراسان جنوبی به‌عنوان "حاشیه‌ی امنیتی پایدار شرق ایران" یاد می‌کنند. علاوه‌براین، جاده‌های مواصلاتی امن مرزی این استان با افغانستان، تأسیس پاسگاه‌های مرزی و احداث ورودی‌ها و گمرکات مرزی از جمله میل ۷۳ و میل ۷۸ جهت کاهش چالش‌های مرزی و درآمدزایی ملی، ضمن تأثیر شگرف بر امنیت و ثبات این سرزمین (Abbasi, 2012:209)، در جذب سرمایه‌گذاران افغان بسیار مؤثر واقع شده است. محیط امن شرق ایران با محوریت خراسان جنوبی که در تضمین و کاهش هزینه‌های ترانزیت و حمل‌ونقل بین‌المللی محور شمال-جنوب از نخستین مؤلفه‌های مهم بوده، بهترین فرصت برای این سرمایه‌گذاران که از دیرباز از ناامنی و بی‌ثباتی کشورشان (افغانستان) به‌شدت رنج می‌برند، است. از این جهت، خراسان جنوبی گذرگاه امن واردات و صادرات افغانستان به و از ایران است.

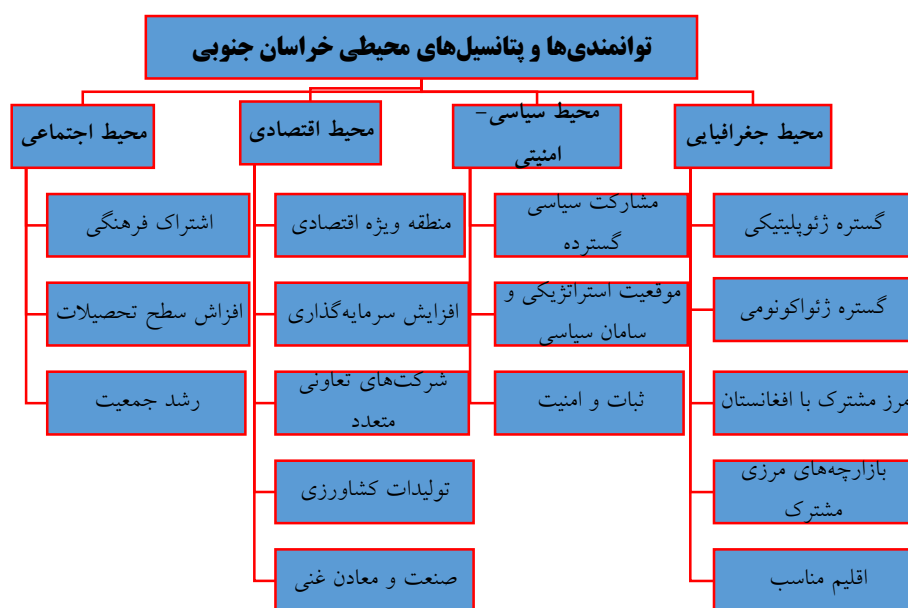
۶- نتیجه گیری

مسئله‌ی اصلی این پژوهش، نقش جغرافیای اقتصادی خراسان جنوبی بر روابط اقتصادی ایران و افغانستان بوده و نتایج آن بر مبنای روش تبیینی و کاربست مفاهیم نظری جغرافیای اقتصادی، توسعه پایدار، مرز و بازارچه‌های مرزی حاصل شده است. هدف طرح این مسئله توجه به حوزه اقتصاد منطقه‌ای شرق بود. تحولات تاریخی و کنونی منطقه و جهان بیانگر ناپایداری روابط ایران با غرب به‌ویژه آمریکا است. تمرکز دولت‌مردان کشور بر گسترش و ازسرگیری مناسبات با کشورهای غربی با توجه به میزان تلاش و هزینه‌هایی که در این زمینه صورت گرفت، نتوانست به انتظارات ملت ایران پاسخ کافی و مناسب دهد. غلبه‌ی رویکرد غربی بر رویکرد اقتصاد شرقی سیاست خارجی ایران دلایل مختلفی دارد از جمله سنگینی وزن کشورهای غرب به‌ویژه آمریکا در تحولات و تعاملات جهان. این نکته از آن جهت مهم است که در برخی موضوعات روابط و مناسبات اقتصادی-سیاسی کشورهای شرق از جمله افغانستان (در زمان کنونی) با ایران به نحوی متأثر از گفتمان ضد ایرانی آمریکا است. براساس یافته‌های این پژوهش قلمرو شرق (افغانستان و خراسان جنوبی) می‌تواند در تسهیل و تعمیق تعاملات منطقه‌ای کشور مثرم‌تر واقع شود.

طبق سایر نتایج پژوهش توانمندی‌های جغرافیای اقتصادی خراسان جنوبی از جمله بازارچه‌های مرزی و مرز مشترک طولانی مهیاکننده‌ی بستری مناسب جهت جذب بیشتر سرمایه‌گذاری کشورهای خارجی به‌ویژه افغانستان است. گسترش سرمایه‌گذاری افغانستان از سال‌های ۲۰۱۳ م. تاکنون، نویدبخش آینده‌ی درخشان این استان در تعاملات اقتصادی دو کشور است. این مهم، در ارتباط با نقش آفرینی استان‌های شرقی دیگر یعنی خراسان رضوی و سیستان و بلوچستان در عرصه‌ی افزایش صادرات کالاهای ایران به افغانستان، قابل تأمل است. توجه ویژه دولت‌مردان و تجار افغان به بندر چابهار جهت صادرات و واردات کالا به و از کشورهای جنوب، و نیز بیشترین سرمایه‌گذاری افغانستان در خراسان رضوی به نسبت سایر استان‌های کشور، حاکی از احیاء و یا جایگاه‌بی‌بدیل شرق در توسعه‌ی اقتصاد ملی و اهمیت استراتژیکی و ژئواستراتژیکی خراسان جنوبی در تجارت منطقه‌ای و با محوریت افغانستان است.

علاوه‌براین، اشتراکات نظام فرهنگی در صورتی می‌توانند در همگرایی اقتصادی ایران و افغانستان نقش آفرین باشند که تفاسیر مشترکی از عناصر این نظام حاصل گردد. از این طریق، شاهد پیوندی معنادار بین نظام معنایی (ذهن/فرهنگ) و نظم مادی (عین/جغرافیا) و نتیجتاً گستردگی تعاملات تجاری نواحی دو سوی مرز خواهیم بود.

در مجموع، به همان میزان که خراسان جنوبی نقش مهمی در روابط ایران و افغانستان ایفا کند به همان میزان نیز از این فرآیند تأثیر می‌پذیرد. رونق صادرات به افغانستان باعث افزایش عواید و درآمدهای این استان از قبیل مالیات و عوارض گمرکی شده است. بنابراین، افزایش تعاملات بازرگانی دو کشور به معنای رشد و توسعه‌ای پایدار برای خراسان جنوبی در بلندمدت خواهد بود. متقابلاً تأثیر توسعه این استان بر بهبود تعاملات اقتصادی ایران و افغانستان، امری انکارناپذیر است.

شکل ۳. نقش جغرافیای اقتصادی خراسان جنوبی در روابط اقتصادی ایران-افغانستان

کتابنامه

1. Abbasi, A. (2012). Geopolitical and geo-local elements in the development of bilateral relations between Iran and Afghanistan. *Geopolitics Quarterly*, 8(3), 182-215 [In Persian].
2. Afrakehteh, H. (2017). New Economic Geography and Explaining Regional Inequality in Iran. *Geography (Geography of Iran)*, 15(54), 61-78.
3. Akbari, Q. & Et al. (2016). Provincialization of elections; centralization or decentralization, with emphasis on electoral districts of South Khorasan province. *Socio-cultural studies of Khorasan*, 11(41), 23-48 [In Persian].

4. Alamdar, A. & Et al (2014). Analysis of the role of border markets in expanding the security of the border regions, "Case study: Mahirud border market, Sarbisheh city, South Khorasan. *Geography and police*, 2(8), 25-50 [in Persian].
5. Alamdar, I. & Emran R. (2015). Analysis of the Functioning of the Border Markets from the point of view of the passive defense with an Emphasis on the role of the Boundaries; Case Study: Maeirud border market of South Khorasan' Sardeh. *Social-cultural Studies of Khorasan*, No. 35, 86-55 [In Persian].
6. Arab, H. (2011). Analyzing and explaining the cultural components of the Great Khorasan and its impact on national security in the north east of Iran. *The Great Khorasan Research*, 12(2), 31-73. [In Persian].
7. Bastanirad, H. (2010). Interdisciplinary Education and Research in Historical Geography. *Journal of Iranian institution of History*, 1(4), 25-47.
8. Bijari, M. And Ali, Naseri (2007). *Investment Guide for Southern Khorasan*. Tehran: Organization of Investment and Economic and Technical Assistance. [In Persian].
9. Ebrahimby Salami, Gh. (2005). Prospects for Sustainable Development in Eastern Iran. *Geographical researches*, No. 77, 65-46 [In Persian].
10. Fakhimzadeh, H (2014). Feasibility Study of Agritourism in South Khorasan Province, By Using Analytical Hierarchy Process Model AHP. *Indian journal of sociology research*, N0:7, 959-964.
11. Fallsoliaman, M. And HajiPour, M. (2015). Strategic planning of economic sectors for regional development using SWOT model, case study: industry and mining sector in South Khorasan province. *Housing and rural environment*. 34(150), 89-100, [In Persian].
12. *Fars news Agency* (2015). 6500 Afghan citizens are living in Birjand and Khosf. Date of visit: 1/6/1397. News code: 13940319001062. Access link: farsnews.com/other_media/news/13940319001062 [In Persian]
13. Golmohammadi, F. & Sadat Miri, F. (2015). Resistive Economy and Security with Emphasizing On Job Creating and Its Role in Sustainable Social and Economic Development with a Viewpoint toward Development of Technical and Vocational Education, Case study: South Khorasan Province, Iran. *The Open Access Journal of Resistive Economics (OAJRE)*, 3(5), 71-87.
14. Hadavandi, E. and Safariyan, M. (2018). Export Development Strategies for Southern Khorasan Province to Afghanistan and Investigating the Importance of Raw and Unprocessed Products for Re-Export. *South khorasn Industries, Minings and trade Organization*.
15. Haghdad, H. (2011). Investigates strategies for increasing the export of native products of South Khorasan region using the Porter National Diamond Model.

- M.A, thesis Payame Noor University, Alborz Branch, Faculty of Literature and Human Sciences*[In Persian].
16. Hajipour, M. & Et al (2014). *Capabilities, Potentials and Investment Opportunities of South Khorasan*, second edition, Birjand: chardarakht [In Persian].
17. Hashemi ZarjAbad, H. & Taghavi, A. (2012). Ancient Mining Researches in Southern Khorasan, Case Study: Newlyweds of Ancient Metal Melting Centers in Shoosf- Nehbandan. *Socio-cultural studies of Khorasan*, 7(1), 145-170 [In Persian].
18. Hatami Sardashti, Z. and Et al. (2012). Evaluation of social-economic sustainability indicators among all constitutive indicators in some parts of Southern Khorasan Province". *International Research Journal of Applied and Basic Sciences*. 3(7), 1520-1526.
19. IRNA News Agency (2017). Has studied 2894 Afghan students in South Khorasan. Date of Visit: 21/1/1397. Access link: [www.irna.ir/ fa/ News/ 82705198](http://www.irna.ir/fa/News/82705198)[In Persian].
20. Islami, R. & Yousefzahi, N. (1397). Efficiency strategies of the Rigenal Political Economy of Afghanistan and Iran, Based on the Analytical System of the Chabahar Port, *Public Policy Strategic Studies*, 8(28),95-124.
21. Jomehpour, M. & Talebi, M. (2012). Investigating the Role of Boundary Cooperatives in the Development of the Southern Khorasan Borders. *Welfare and social development planning*, 4(10), 65-102. [In Persian].
22. Khosravi Zarges, M. & Et al. (2013). Assesment of the Relationship between the Nation's Mind and Border Security Actors in Providing and Promoting Social Security, Case Study: The Nomads of South Khorasan. *Socio-cultural studies of Khorasan*, 7(3), 57-35. [In Persian].
23. Mehr News Agency (2017). Date of Visit: 21/1/1397. Identity: 4110815. Access link: www.mehrnews.com/news/4110815 [In Persian].
24. Mekaniki, J. & Jabri, E. (2013). Investigating the Effects of Agricultural Production Cooperatives on the Social Status of Member's Households, Case Study: Khosf County. *Socio-cultural studies of Khorasan*, 7(3), 123-140. [In Persian].
25. Ministry of Industry, Mining and Trade (MIMT) (2017). Performance of Industrial Competition, Issue 38. [In Persian].
26. Mofidi, A. & et all (2013). Northeastern Regional hazards. *Geography and natural hazards*, 2(6), 1-15. [In Persian].

27. Mohammadi, M. (2009). Governmental activities to the Cooperative sector of South Khorasan province according to the willingness and ability of this sector. *Taavon magazine*, 20(212), 115-132. [In Persian].
28. Motih'e Langaroudi, H. (1994). An Attitude in the Functions of Economic Geography. *Literary Researchs*, No. 101, 345-333.
29. Mousavi Haji, R. & Et al (2009). Historical geopolitics of Quhistan during Islamic era. *Historical research*. No.5, 171-201. [In Persian].
30. Naseri, A. and Abedini, A. (2005). *Commercial Guide for Southern Khorasan Province*. Birjand: Commercial Organization of South Khorasan Province [In Persian].
31. Nasiraei, M. & Et al. (2013). Factors Affecting Economic Prosperity of Rural Families in the South Khorasan Province (Iran)". *African Journal of Business Management*, Vol 7, 1675-1678.
32. Papoli Yazdi, M. (1989). The Political Impact of Afghan Refugees in Khorasan. *Geographical researches*. No. 15, 5-37 [In Persian].
33. Papoli Yazdi, M. (1996). The geopolitical importance of east and northeastern Iran. *Geographical researches*, No. 43, 3-37 [In Persian].
34. Qaderi Hajat, M. & Et al. (2010). Explaining Border Markets in Security and Sustainable Development of Areas around the Case Study: Bazaar of the South Khorasan Province. *Geopolitics Quarterly*, 6(19), 121-151 [In Persian].
35. Rezazadeh, Z. & Et al. (2014). Developmental Activities and Its Role in Securing Sustainable Borderlands, Case Study, Case Study: Sabz Dasht-e Khoshb Belt / Southern Khorasan Border with Afghanistan", *Socio-cultural studies of Khorasan*, 9(33), 49-72 [In Persian].
36. Saberifar, R. (2010). The potential of solar energy in South Khorasan", *Energy Economies*. No. 131 and 132. 43-47 [In Persian].
37. Shateri, M. & Et al. (2011). Analysis and Challenges of Cultural Development in South Khorasan Province. *Socio-cultural studies of Khorasan*, 5(4), 64-79 [In Persian].
38. SKO.IR/Index.aspx?page_=form&lang=1&sub=36&tempname=jazbmain&PageID=2903.
39. South Khorasan Department of Economic Affairs and Finance (SKDEA), (2017/A). *Production Capabilities and Investment Opportunities in South Khorasan Province*, Sobhee Emroze [In Persian].
40. South Khorasan Department of Economic Affairs and Finance (SKDEA), (2017/C). *Statical Yearbook of South Khorasan Province* Sobhee Emroze [In Persian].

41. South Khorasan Department of Economic Affairs and Finance (SKDEAF) (2017/B). *Survey and Analysis of the Economic Situation of South Khorasan Province*. Tehran: fekrebeke [In Persian].
42. Tajrizi, A. & Arezomandan, T. (2011). Climatic features of South Khorasan and the use of renewable energy in a climate-compatible architecture”, *Socio-cultural studies of Khorasan*, 6(1), 52-73. [In Persian].
43. *Tasnim News Agency* (2017). Foreign investment in the southern province has increased eightfold. Date of Visit: 22/1/97. Access link: www.tasnimnews.com/en/news/1396/07/19/1542515. [In Persian].
44. *Trade Promotion Organization (Tpo)* (2016). Iran's foreign trade with 15 neighboring countries over the past decade. Access link: <http://sk-eghtesadi.ir/>. [In Persian].
45. Vothouqi, S. & Et al (2014). Explain the position of Afghanistan as the core of several sub-regional systems with an emphasis on South Asia and the role of India. *Central Asian and Caucasus*, No. 87, 149-177.